

חלק ג - מהי דמוקרטיה? ישראל - מדינה דמוקרטית

- פרק 14 :** מושג הדמוקרטיה והרעיון הדמוקרטי
- פרק 15 :** גישות יסוד חברתיות כלכליות לדמוקרטיה -
הגישה הליברלית מול הגישה הסוציאל-דמוקרטית
- פרק 16 :** עקרון שלטון העם
- פרק 17 :** עקרון הכרעת הרוב
- פרק 18 :** שלטון החוק במדינה דמוקרטית
- פרק 19 :** זכויות אדם ואזרח - חירויות הפרט (זכויות טבעיות)
- פרק 20 :** זכויות חברתיות
- פרק 21 :** זכויות אדם ואזרח - זכויות קיבוציות (זכויות מיעוט)
- פרק 22 :** עקרונות הפלורליזם, הסובלנות וההסכמיות ומאפיינים
של תרבות פוליטית דמוקרטית
- פרק 23 :** עקרון הפרדת הרשויות
- פרק 24 :** עקרון הגבלת השלטון
- פרק 25 :** גבולות בדמוקרטיה
- פרק 26 :** החברה והמשטר הדמוקרטי בעידן של גלובליזציה
- פרק 27 :** סיכום: למה דמוקרטיה? על עוצמות וחולשות
של הדמוקרטיה

פרק 14

מושג הדמוקרטיה והרעיון הדמוקרטי

דמוקרטיה היא מילה יוונית שמשמעותה - **שלטון העם** (דמוס - עם, קרטיה - שלטון). כלומר הדמוקרטיה היא ביסודה מסגרת מדינית, שהעם הוא מקור סמכותה והוא המנהל אותה (או נציגיו הנבחרים).

א. אתונה העתיקה - ערש הדמוקרטיה

המשטר הדמוקרטי נוצר לראשונה ביוון העתיקה. היוונים הקדמונים היו הראשונים אשר הגו את הרעיון הדמוקרטי ואף הגשימוהו הלכה למעשה. הגרעין שממנו התפתח המשטר הדמוקרטי ביוון היה אספת העם של כל הגברים נושאי הנשק, אשר היתה חלק בלתי נפרד מן המשטר הפוליטי בקרב שבטי יוון הקדומה. משהחלו להתפתח ביוון חיי העיר, שהפכו עד מהרה לחיי עיר-מדינה (פוליס), החלה התפתחות לקראת המשטר הדמוקרטי. במאות ה-6-5 לפנה"ס הגיעו רוב ערי מדינות יוון לידי משטר דמוקרטי. עיר המדינה החשובה ביותר בעולם היווני היתה אתונה.

בסיסה של הדמוקרטיה האתונאית היתה אספת העם כגוף הריבוני במדינה, מקור כל סמכות מדינית ומנהלית. עם חברי אספת העם נמנו כל הגברים האתונאים ממוצא חופשי, בני 18 ומעלה. לנשים ולזרים - גם אם היו תושבים קבועים באתונה - וגם לעבדים, לא היה חלק באספה. אספת העם היתה מתכנסת פעמים אחדות במשך השנה, והיא היתה בעלת הסמכות הבלעדית לבחירת כל בעלי הכהונות המדיניות והצבאיות החשובות, שגם היו נתונים למרותה ולפיקוחה המתמידים. בין תפקידיה היא היתה בעלת הסמכות להכריז מלחמה ולעשות שלום, לאשר כל תכנית צבאית של מפקדי הצבא, לקבוע את תקציב המדינה, להטיל מסים על אזרחי אתונה ולחקוק חוקים. גוף אחר בדמוקרטיה האתונאית היה המועצה, ששימשה כגוף המבצע הראשי במדינה.

עקרון היסוד שעמד בבסיס פעולתם של מוסדות השלטון המדיני באתונה היה העיקרון של **דמוקרטיה ישירה**. היה זה משטר שבו ההכרעה בכל ענייני המדינה היתה נתונה באופן ישיר בידי אספת העם, ועקרון הפעולה שלפיו פעלה אספת העם היה הכרעת הרוב. שלטון הרוב מותנה באפשרות של מתן ביטוי לדעת המיעוט, ולפיכך חופש הדיבור היה מן האידיאלים המרכזיים של הדמוקרטיה האתונאית. לכל אזרח ואזרח היתה זכות להופיע לפני אספת העם, להציע הצעות חוק והצעות פעולה, להגן עליהן ולבקר כל דעה ודעה של הזולת (חשוב להדגיש שביוון העתיקה - נשים ועבדים לא הוכרו כאזרחים בעלי זכויות. בימינו, משטר שיש בו עבדות ולנשים אין זכויות, לא ייחשב, כמובן, למשטר דמוקרטי).

מבחינה רעיונית, נוהגים לראות בדמוקרטיה האתונאית את "האם הקדומה של הדמוקרטיות", וזאת על אף העובדה שכמה וכמה מעקרונות היסוד של הדגם האתונאי שונים מן העקרונות המנחים של המשטרים הדמוקרטיים כיום, ולמרות אי-קיומו של רצף היסטורי בין הדמוקרטיה העתיקה לזו המודרנית. הקישור הרעיוני ביניהן נוצר רק בדיעבד, בעיקר במאה ה-19 - בניסיון שהצליח להעניק לצורת משטר חדשה-ישנה זו לגיטימציה "היסטורית".

באתונה התפתח לראשונה המושג "אזרח", דהיינו מי שזכאי להשתתף בניהול ענייני הכלל, בתוקף

היותו חלק מהגוף הריבוני - העם. זאת להבדיל מ"נתין", במשטר לא דמוקרטי, הכפוף לשליט או לשליטים, שהריבונות המוחלטת נתונה בידם בחדס האל, או בתוקף הכוח שבידם או מכל סיבה אחרת שהיא, ולפיכך אינו זכאי לקחת חלק בתהליך השלטוני, אלא אם הריבון יבחר, כראות עיניו, לשתפו בשלב זה או אחר. באתונה גם נולד הרעיון של אזרחים המכהנים בתפקידי ממשל לתקופות קצובות, ומפנים אחר כך את מקומם בצמרת לאחרים. לא פחות חשובה היא האפשרות שהיתה נתונה בידי אזרחי אתונה, בשונה מממלכת פרס באותן שנים, למשל, להחליף את מושליהם, אם אלה לא מילאו את תפקידם בהתאם לציפיות האזרחים.

אספת עם ביוון העתיקה

ב. רעיון "האמנה החברתית"

בעת החדשה התגבש רעיון "האמנה החברתית" (אֶמְנָה - ברית, חוזה, התקשרות, הסכם), המפרט את מהותה של המדינה המודרנית ואת מערכת היחסים בינה לבין הפרטים בחברה. רעיון האמנה החברתית יוצא מתוך הנחה שבשלב כלשהו בעבר האנושי, החליטו בני האדם לנטוש את "המצב הטבעי" שהיווה את השלב הראשון בקיום של החברה האנושית, כדי ליצור במקומו חברה בעלת חוקים, המחייבים את חברה.

אין מדובר ברעיון שיש לו בסיס היסטורי-עובדתי, אלא בדעה הגורסת כי ראשיתו של הקיום האנושי היא מצב ראשוני ו"טבעי", שבו חיו בני האדם ללא ארגון וללא מסגרות שלטוניות. בתחילה, במצב הטבעי, חיו בני האדם בחוסר ביטחון וללא הגנה; על כן, החליטו להחליף את המצב הטבעי בחיי חברה מאורגנים, ויצרו שלטון המבוסס על שותפות במסגרת של אמנה חברתית.

הראשון שהסביר את השינוי הזה שהתחולל בתולדות המין האנושי היה פילוסוף אנגלי בשם תומס הובס, שכתב בשנת 1651 ספר מפורסם בשם "לוויתן". נקודת המוצא שלו היתה שיצר האדם רע מיסודו, ולאדם - לכל אדם, יש נטיות אנוכיות ואין הוא נוטה להתחשב בזולתו. במצב הטבעי, כתב

הובס, היו החיים "רעים, אלימים וקצרים". החשש מאלימות, כתב הובס, הוא שגרם לאנשים לוותר מרצונם על החופש המוחלט שנהנו ממנו במצב הטבעי, וליצור במקומו שלטון אבסולוטי, כלומר שלטון מוחלט ובעל סמכויות בלתי מוגבלות, שלטון שיגן עליהם.

החידוש בהשקפה של הובס היה שהמלוכה לא הוענקה למלכים מן השמים ("זכות הקודש" כינו זאת), כפי שטענו הכנסייה והמלוכה, אלא שהמלוכה מוסדות השלטון הם יציר רוחם של בני האדם, שיצרום מתוך כוונה להגן על עצמם.

לעומת הובס, סבור פילוסוף אנגלי אחר מסוף המאה ה-17 - ג'ון לוק - כי במצב הטבעי לא היה מצבם של הבריות כה רע, אבל החברה החליטה ליצור מערכת שלטונית כדי לשפר ולהשביח את תנאי החיים ולהגן על הפרט ועל רכושו, וכפי שכתב: "ההסכמה להתאחד במדינה ולחיות יחד באה להבטיח לכל אדם במדינה חיי רווחה, ביטחון ושלוש".

ג'ון לוק, כמו הובס, דחה מכול וכול את הטענה שהמלוכה קיבלה את השלטון משמים (זכות הקודש) ולכן כל ניסיון להתקומם נגד המלוכה הוא חטא דתי. לוק טען שהשלטון חייב לנהוג בנתינים בהגינות ובנאורות, והשלטון - כמו הנתינים - כפוף לחוק ואינו יכול לעשות ככל העולה על רוחו.

אם כן, הרעיון של האמנה החברתית פירושו שבני האדם הסכימו מרצונם להתארגן במסגרת של חברה או מדינה ולקבל על עצמם כללים, חוקים, פיקוח ומגבלות. מכאן, על פי רעיון האמנה החברתית - המדינה היא פרי הסכם הדדי בין בני אדם - בינם לבין עצמם ובינם לבין המדינה.

האמנה החברתית היא מעין ברית. בני האדם מאבדים חלק מחירותם הטבעית, אך תמורת זאת הם זוכים לביטחון קיומי ולדאגה לצורכיהם ולזכויותיהם, באמצעות השלטון. רעיון האמנה החברתית עומד בבסיסה של כל מדינה דמוקרטית. הוא אמנם בא להצדיק את כוחו של השלטון במדינה, אבל גם מבטא את הצורך להגביל את סמכותו, ולהעניק לאזרחי המדינה חירויות וזכויות.

רעיון האמנה החברתית במקרא

הברית שנכרתה בין אלוהים לבין עם ישראל במעמד הר סיני, מתוארת במקרא כמעין גרסה קדומה של האמנה החברתית. אלוהים מציע לכרות ברית עם בני ישראל, שבמסגרתה ישמעו הם בקולו וישמרו למלא את המחויבויות שבברית, ובתמורה יהיו הם לו **"סגולה מכל העמים... ממלכת כוהנים וגוי קדוש"** (שמות, יט, 5-6).

רעיון הבחירה אינו חד-סטרי. זו היתה ברית הדדית בין העם לאלוהיו. כשם שאלוהים בחר בעם ישראל, כך בחר העם בה' להיות לאלוהיו. משה שם לפני זקני העם **"את כל הדברים האלה"**. משהשיב העם, **"כל אשר דבר ה' נעשה"**, הביא משה **"את דברי העם אל ה'",** ורק אז קיבלו בני ישראל את עשרת הדיברות (שמות יט, 8).

1. למוסדות השלטון מטרות שונות לפי רעיון "האמנה החברתית". עיינו ברשימת המטרות והעקרונות שלהלן והסבירו כיצד הם באים לידי ביטוי לפי רעיון "האמנה החברתית":
- א. ביטחון כלכלי
 - ב. ביטחון קיומי
 - ג. שלטון המתקיים מכוח הסמכות
 - ד. הזכות להתנגד לעריצות
 - ה. הגבלת השלטון
2. הסבירו את המונח "ריבונות העם" וכיצד הוא בא לידי ביטוי ברעיון "האמנה החברתית"?

ג. הדמוקרטיה המודרנית

מאז ימי אתונה העתיקה עברה הדמוקרטיה גלגולים רבים. עקב הגידול באוכלוסין העצום המאפיין את המדינה המודרנית, וחוסר היכולת של האזרח מן השורה להכריע בבעיות הרגישות והמורכבות של המדינה - פינתה הדמוקרטיה הישירה את מקומה **לדמוקרטיה ייצוגית** (עקיפה). בדמוקרטיה הייצוגית, ההכרעה בענייניה של המדינה מסורה בידי נציגים שנבחרו על ידי האזרחים למוסדות השלטון של המדינה.

הדמוקרטיה - הגדרות ואפיונים

למושג "דמוקרטיה" הגדרות שונות. הידועה ביותר, היא הגדרתו של אברהם לינקולן, נשיא ארה"ב בשנים 1861-1865:

דמוקרטיה היא שלטון העם, באמצעות העם ולמען העם

בהגדרה זו מצוי למעשה מענה לשלוש שאלות שונות:

א. מהיכן נובעת סמכותה של הדמוקרטיה?

מהאזרחים עצמם. במילים אחרות, העיקרון הדמוקרטי שולל כל משטר המנסה לבסס את הלגיטימיות שלו בקבוצה ייחודית כלשהי, בין שהיא מוגדרת על בסיס כישורים ובין שעל בסיס כישרונות מיוחדים, מעמד כלכלי או ייחוס תורשתי. על פי העיקרון הדמוקרטי, הלגיטימיות של השלטון יכולה לינוק אך ורק מהעם עצמו.

ב. כיצד צריך השלטון לפעול במשטר דמוקרטי?

באמצעות העם עצמו. מענה זה שולל את האפשרות לקיומו של משטר דמוקרטי, שבו מפקיע העם מעצמו ומרצונו החופשי את סמכויות השלטון ומפקידן בידי מלך או קבוצה ייחודית המוכשרים, כביכול על פי טבעם והכשרתם, לקדם את האינטרסים של העם.

ג. מהי תכליתה של הדמוקרטיה?

לאפשר לעם לבטא את רצונו ולקדם את האינטרסים שלו. במילים אחרות, הדמוקרטיה אינה מזהה תכליות חיצוניות מעבר להעדפות ולרצונות של העם ולהגנה על זכויות הפרטים בה.

את הדמוקרטיה אפשר להגדיר כמשטר המאופיין בצדק פוליטי:

השיטה הדמוקרטית היא אותו הסדר מוסדי, שנועד להגיע להחלטות פוליטיות המגשימות את טובת הכלל על ידי כך שהאנשים עצמם מכריעים בבעיות שלהם באמצעות בחירת נציגים הנאספים כדי לממש את רצון הבוחרים.
(פרופ' ג'וזף שומפטר)

דמוקרטיה מהווה משטר צודק, היות שמקופלים בה עקרונות כמו שלטון הרוב, חופש הפרט, שלטון החוק, שוויון, הדדיות, הגינות, טובת הכלל ושלטון המעוגן בהסכמת הנשלטים. לאלו ניתן עוד להוסיף את החתירה לכיבוד ציפיות סבירות, ואת השאיפה לאפשר לכול להעלות את דרישותיהם ולבטא את צורכיהם תוך כדי תהליך מתמיד של איזון בין תביעות נוגדות.

(פרופ' עמוס שפירא)

הצדקתה של המדינה הדמוקרטית בימינו נעשית בדרך כלל באחד משלושה אופני צידוק שונים:
(1) בכך שמדינה זו מממשת בתוכה עקרונות בסיסיים של צדק; (2) בכך שמדינה זו מביאה לידי תוצאות טובות ביותר לאזרחיה; (3) בכך שמדינה זו מהווה אידיאל חברתי שיש בו עצמו ערך אנושי רב.

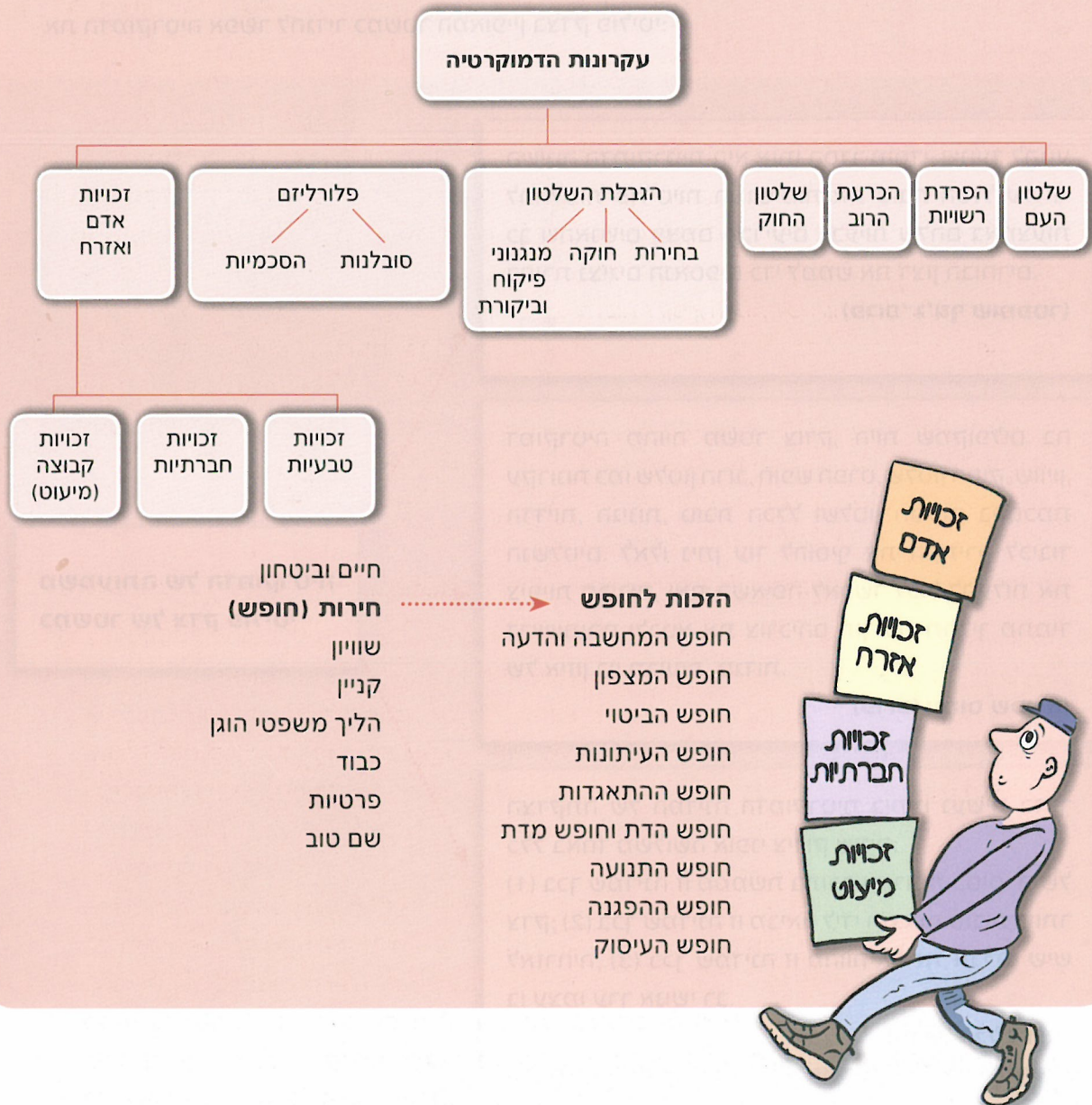
(פרופ' יובל לוריא)

משמעותה של הדמוקרטיה
כמשטר של צדק פוליטי

שאלות ?

1. נסחו במילים שלכם את המאפיינים של הדמוקרטיה על פי ההגדרות השונות למושג "דמוקרטיה".
2. מהם המרכיבים המשותפים לכל ההגדרות שהובאו למושג דמוקרטיה?

עקרונות המשטר הדמוקרטי מיושמים בכמה דרכים: שלטון הנבחר על ידי העם, הפרדת רשויות, הכרעת הרוב, שלטון החוק, הגבלת השלטון, פלורליזם וזכויות האדם והאזרח.

דמוקרטיה פורמלית לעומת דמוקרטיה מהותית

בדמוקרטיה מובלעים שני תחומים הקשורים זה בזה – התחום הפורמלי והתחום המהותי (הערכי).

דמוקרטיה במשמעותה המהותית

(הדמוקרטיה כערך –

כהשקפת עולם וכאורח חיים)

בדמוקרטיה במובן המהותי אנו מדגישים את החשיבות שבשמירת **זכויות האדם**. קיום זכויות האדם הוא **תנאי הכרחי בדמוקרטיה**, ולכן קיימת הקפדה על שמירת ערכי הדמוקרטיה, שנועדו להגן ולשמור על זכויות האדם. בכל ה"פעולות" ו"כללי המשחק" הדמוקרטיים יש לדאוג תמיד שערכים מרכזיים בדמוקרטיה יישמרו, כגון: הזכות לחיים וביטחון, הזכות לחירות, הזכות לקניין, הזכות לשוויון, הזכות להליך הוגן ועוד (לדוגמה: גם אם נחקק חוק שעבר את כל שלבי החקיקה הנדרשים, חובה לבדוק **שאינן בלשון החוק פגיעה בזכויות אדם** בסיסיות. גם אם התקבלה החלטה על פי הכרעת הרוב, חובה לוודא שהדבר לא **פגע במיעוט** כלשהו יותר מהנדרש).

דמוקרטיה במשמעותה הפורמלית

(הדמוקרטיה כצורת ממשל)

בדמוקרטיה במובן הפורמלי אנו מניחים כי מקור הסמכות של השלטון הוא העם. **העם הוא הריבון**, מקור הסמכות (להבדיל ממשטרים אחרים לא דמוקרטיים), ולכן חשוב מאוד **שרצון העם יתקיים**. משום כך, קיימת הקפדה על שמירת **"כללי המשחק"** הדמוקרטיים (לדוגמה, **אם מחוקקים חוק**, יש להעביר את החוק דרך כל שלבי החקיקה הנדרשים. אם צריך להחליף שלטון, מקיימים **בחירות** לפי כל הכללים הדמוקרטיים הנהוגים בבחירות. כאשר צריך לקבל החלטה, ההחלטה תיעשה על פי הכרעת הרוב).

חשוב לתת את הדעת:

1. במדינות המדגישות את הדמוקרטיה **רק במובנה הפורמלי**, "יישמרו" אמנם כל "כללי המשחק" הדמוקרטיים, אולם קיימת **סכנה** ממשית שמהותה של הדמוקרטיה, אותם ערכים שעליהם אמורה הדמוקרטיה לשמור, תיפגע. לכן קיימת ביקורת חריפה על הדגשת ההיבט הפורמלי בלבד. המבקרים טוענים כי דמוקרטיה כזו אינה "דמוקרטיה אמיתית" (בגרמניה הנאצית התקבלו חוקים בהתאם ל"כללי המשחק", אולם היתה בהם פגיעה קשה בערכים, כגון פגיעה בשוויון ובחירות האזרחים).
2. במדינות המדגישות את המובן המהותי של הדמוקרטיה כהשקפת עולם, תיושם הדמוקרטיה במובן הפורמלי וגם במובן המהותי. השמירה על שני המובנים של הדמוקרטיה מחזקת את הסיכוי להתקרב למצב האידיאלי של "דמוקרטיה אמיתית".
3. כל מדינה דמוקרטית בעולם בוחרת להדגיש את ההיבטים המתאימים לה מתוך שני המובנים של הדמוקרטיה, ומשום כך קיימת **שונויות** בין המדינות הדמוקרטיות. המדינות הדמוקרטיות נעות למעשה על הרצף של ההיבטים הללו.

חירות ושוויון – שני עקרונות יסוד של הדמוקרטיה המודרנית

החירות והשוויון הם שני עקרונות היסוד של הדמוקרטיה המודרנית, עקרונות שבלעדיהם הדמוקרטיה אינה יכולה להתקיים לא כצורת ממשל ולא כערך. עקרונות אלה נובעים מרעיון "הזכויות הטבעיות" של האדם ומההשקפה שכל אדם נולד חופשי ושווה בזכויותיו לכל אדם אחר.

החירות משמעה מבחינה פורמלית שלכל אדם זכות לממש את הפוטנציאל הטמון בו ולהגשים את שאיפותיו, וכן להתנהל לפי רצונו ובדרך שבה הוא בוחר, כל עוד אינו פוגע באחרים ואינו מפריע להם לממש את זכויותיהם. החירות משמעה גם – מבחינה חברתית-כלכלית – החופש של הפרט לפעול על מנת לשפר ולקדם את מצבו ומעמדו החברתי והכלכלי.

נהוג להבחין בין שני סוגי חירויות:

א. "חירות ל..." (חירות חיובית) על פי הגדרתו של הפילוסוף ישעיהו ברלין) – חירות המעוגנת בפעולותיו ובמעשיו של הפרט כפי שהוא בוחר לעשות, כמו החירות להתארגן, להפגין, לבקר את השלטון ועוד.

ב. "חירות מ..." ("חירות שלילית על פי הגדרתו של הפילוסוף ישעיהו ברלין) – חירות המעוגנת בהגנה שצריכה להיות לפרט מצד השלטון ומצד אחרים בכלל, כמו חירות ממעצר שרירותי, חירות מהצקות, רדיפות, איומים, חוסר צדק, פגיעה גופנית, חדירה לפרטיות ועוד.

השוויון משמעו שכל אדם נולד עם אותן זכויות ולכל אדם זכות שווה לממש את זכותו לחירות, ומצד שני חובתה של המדינה לדאוג שלכל אחד מאזרחיה יהיו תנאי קיום בסיסיים כדי שיוכל לממש את הפוטנציאל הטמון בו. על פי הגדרה זו ניתן להבחין בין שוויון פורמלי ובין שוויון חברתי-כלכלי; שוויון פורמלי פירושו יחס שוויוני לכל אחד המתבטא בשוויון פוליטי ושוויון משפטי (שוויון בפני החוק) האוסר אפליה מכל סוג שהוא ומבטיח יחס שווה מבחינה פוליטית ומשפטית. שוויון חברתי-כלכלי פירושו מתן הזדמנות שווה לכל אחד למצות את יכולותיו ולהתקדם מבחינה חברתית וכלכלית. בין עקרונות החירות והשוויון קיים מתח. מצד אחד, קיימת זכותו של כל פרט לחירות ולמימוש מלא של יכולותיו. ומצד שני, המדינה נדרשת להתערב כדי לאפשר זכות זו לכל אזרח ולפעמים על חשבון החירות של אזרח אחר.

הדמוקרטיה – משטר המנוגד לדיקטטורה ולטוטליטריות

הדמוקרטיה מהווה ניגוד למשטר דיקטטורי:

מקור המונח "דיקטטורה" הוא ברומא העתיקה (בתקופת הרפובליקה), שבה שימשה הדיקטטורה כמוסד מיוחד למצבי חירום, כגון במקרים של מלחמה, של מהומות או של מרד. במקרים אלה קיבל השליט מן המוסד העליון של האזרחים סמכויות שלטוניות וצבאיות בלתי מוגבלות, ואולם כל זה נעשה במסגרת החוק ולתקופה מוגבלת, מבלי שיהיו לשליט סמכויות חקיקה או שיפוט.

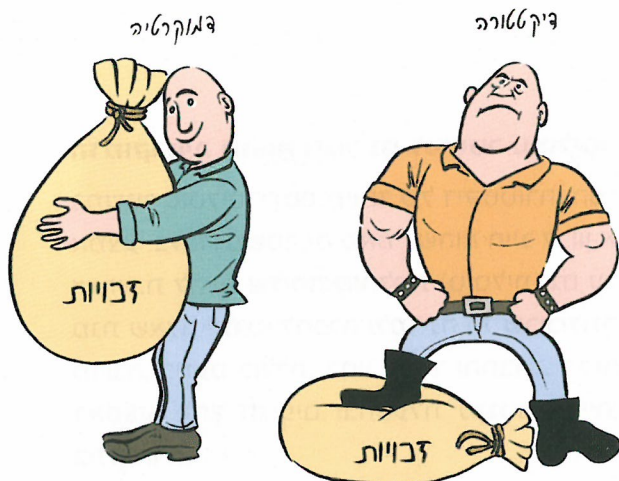
בעת החדשה קיבל המושג "דיקטטורה" משמעות שונה. בדיקטטורה המודרנית, הדיקטטור או הדיקטטורים – רודן יחיד או קבוצה שלטת קטנה – ניצבים מעל החוק, והם מחזיקים בכל סמכויות השלטון, כולל הכוח לחוקק ולשפוט והכוח למשול. היות שבמשטר דיקטטורי **הכוח הפוליטי מרוכז** במידה רבה בידי הגוף השולט בלבד, משטר זה מכתוב לאזרחי המדינה את דרך חייהם במדינה ועלול למנוע מהם את זכויותיהם הטבעיות. אמנם משטר דיקטטורי יכול להעניק לאזרחים זכויות שונות, אך נקודת המוצא היא שהכוח להעניק זכויות מצוי בידי השלטון, והוא עלול לפעול באופן שרירותי.

הדמוקרטיה מהווה ניגוד גם למשטר טוטליטרי:

במשטר טוטליטרי (סוג מיוחד של דיקטטורה) המדינה מייצגת סמכות עליונה וערך עליון, והיא איננה אמצעי בלבד. משטר זה מאמין שהוא חייב לכוון את חייהם של אזרחי המדינה בכל פרט ובכל תחום, ושחייבת להיות שליטה מוחלטת (טוטלית) גם על מעשיהם וגם על מחשבותיהם של האזרחים, על מנת שאלה יתרמו לחברה ולמדינה כל שביכולתם לתרום. מכאן, משטר טוטליטרי נוטה להתערבות מרובה, כמעט כוללת, בחיי היחיד והחברה. הפעלתה של התערבות זו בחיי היחיד והחברה כרוכה באמצעי לחץ חריפים ובהפעלת מנגנוני כפייה, שליטה באמצעי ההסברה והתעמולה ושליטה בתקשורת.

מה בין משטר דמוקרטי למשטר דיקטטורי?

משטר דמוקרטי	משטר דיקטטורי
1. השלטון הוא תוצאה של בחירת העם. בידי העם הסמכות וגם האפשרות המעשית להחליפו באמצעות בחירות.	1. שליט יחיד או קבוצת שליטים (נציגי מפלגה, כת, קבוצה צבאית) מחזיקים בשלטון מבלי שהעם יוכל להחליפם באופן חוקי ו/או מעשי.
2. מקור הסמכות הוא העם, אולם החוק הוא מעל האזרחים ומעל השלטון כאחד. החוק ידוע לכול, והכול שווים לפניו. כל אדם זכאי להליך משפטי הוגן.	2. מקור הסמכות הוא השליט או קבוצת השליטים. אין חוק אחד לשליטים ולנשלטים. השליטים הם שקובעים את החוק. אין הליך משפטי הוגן.
3. קיים פיזור סמכויות של השלטון הנבחר בין גופים שונים, כמו פרלמנט (בית נבחרים) - רשות מחוקקת, ממשלה - רשות מבצעת, בתי המשפט - רשות שופטת.	3. ריכוז כל הסמכויות בידי שליט אחד או בידי הקבוצה השלטת.
4. קיימת זכות להתאגד במפלגות פוליטיות שונות, כולל מפלגות המתנגדות לשלטון (אופוזיציה).	4. שלילת זכות הקיום של מפלגות פוליטיות, למעט המפלגה שתומכת בכוח השולט. אין זכות לקיים אופוזיציה.
5. קיים חופש הדעה והביטוי. מותרת תקשורת חופשית, חינוך חופשי וחיי תרבות חופשיים. לכל אדם הזכות לביקורת חופשית.	5. שלילת חופש הדעה והביטוי, מניעת תקשורת חופשית, חינוך חופשי וחיי תרבות חופשיים. שלילת הזכות לביקורת. נדרש ציות מלא לחוק.
6. התערבות מועטה ככל האפשר של השלטון בחיי הפרט והחברה. לכל אדם הזכות לבחור בדרך החיים הרצויה לו.	6. התערבות נרחבת של השלטון בחיי הפרט והחברה. בחירת דרך החיים על ידי הפרט והחברה - אסור שתעמוד בסתירה לאינטרסים של השלטון.

שאלה

- איזו עמדה מביעה הקריקטורה ביחס להבדלים בין דיקטטורה לדמוקרטיה?

שאלות

- שלטון דיקטטורי עלול להיות עריץ. הסבירו קביעה זו בעזרת הנתונים המוצגים בטבלה.
- במשטר דמוקרטי יש לאזרחים מרחב גדול בניהול חייהם. הסבירו קביעה זו בעזרת הנתונים המוצגים בטבלה.
- אפשר לבטא את ההבדל המהותי בין משטר דמוקרטי למשטר דיקטטורי באמצעות המילים המנוגדות "חירות" ו"שעבוד". הסבירו והדגימו קביעה זו על פי שלושה מן הסעיפים בטבלה.
- הסבירו במה נבדל משטר דמוקרטי ממשטר דיקטטורי על פי הקריטריונים האלה:
 - השפעת האזרחים על הרכב השלטון.
 - השפעת האזרחים על החלטות השלטון.
 - מידת ריכוזו הפוליטי או פיזורי במוקדים רבים.
 - מידת ההתערבות של השלטון בחיי הפרט והחברה.

ד. מבט מתוך מקורות ישראל: החיוב שבדמוקרטיה על פי דעות רבנים בני זמננו

האם המסורת היהודית מחייבת משטר מסוים, ומהו משטר זה? בשאלה זו נמצא ריבוי דעות בין חכמים החלוקים בין גישה מלוכנית הרואה במונרכיה אידיאל וציווי של התורה, לבין גישה אנטי מלוכנית הרואה במונרכיה שיטת ממשל שלילית ומעדיפה משטר דמוקרטי, לבין גישה הרואה את אופי המשטר כנתון לשיקול דעתו של הציבור.

בין הרבנים בני זמננו נמצא כאלה המסתייגים מן הדמוקרטיה ותומכים ב"תיאוקרטיה", כמו למשל הרב אליעזר ולדנברג הגורס כי: "כל דמוקרטיה שאינה נכרכת בתיאוקרטיה, במילים אחרות שלטון אבסולוטי (בלעדית) של התורה בחיים המדיניים של המדינה סופה של דמוקרטיה כזאת להביא בכנפיה במוקדם או במאוחר לידי פריצת כל גדרי הקדושה ולהדרדר עד הגיע למצב של אנרכיה (הפקרות והתפרצות וחוסר משטר וסדר), ברצות כל אחד ואחד להטביע בסובייקטיביות את חותמו על הדמוקרטיה, ומתוך כך להקריב על מזבחה של הדמוקרטיה המזויפת כל ערכי העם והמדינה המקודשים מדור דור" (הרב אליעזר ולדנברג, הלכות מדינה, ג', תשס"ו, עמ' לז).

רבנים אחרים תומכים בדמוקרטיה מתוך גישות שונות: א. "הגישה האוהדת המרחיבה" – הרואה את הדמוקרטיה כמשטר עדיף על המלוכנות; ב. "גישת הדמוקרטיה כהכרח" – הרואה את הדמוקרטיה כמשטר רצוי למען אחדות העם אך לא כסוג משטר עדיף; ג. "גישת הדמוקרטיה היהודית" – הרואה

את הדמוקרטיה כמשטר מתאים, אך חייב להיות מותאם לתורה, והכוונה היא שהחלטות המוסדות הדמוקרטיים של המדינה לא יתעמתו עם ההלכה.

מדוע יש לקבל את הדמוקרטיה למרות כל חסרונותיה? מדוע עדיף המשטר הדמוקרטי על משטרים אחרים? במאמרו "הדמוקרטיה הישראלית בהלכה" (תחומין, כ, תש"ס), מביא ד"ר יצחק גייגר עמדות של רבנים בני זמננו, המחייבים את הדמוקרטיה ורואים בה משטר מועדף:

אבל למרות כל חולשותיה וחסרונותיה של השיטה הדמוקרטית, כל עוד היא השיטה המוסכמת על העם, עלינו להיות שותפים עם שאר חלקי האומה תחת גג הדמוקרטיה (כמובן כל עוד אינה פוגעת בדת ישראל), כי דחייתה בשעה זו עלולה לגרום לשתי רעות: האחת, לקרע עד למלחמת אחים, מפני שבמרקם העדין והקוטבי של החברה הישראלית העכשווית רק כללי המשחק הדמוקרטי יוכלו להבטיח את אחדות העם ושלמותו. והחשש השני הוא, ששלילת הדמוקרטיה בשם התורה עלולה להרחיק רבים וטובים מן התורה... עלינו להיות שותפים עם כלל ישראל בכל שיטת ממשל שרוב החברה הישראלית בחרה בה... עם זאת לא נִכְחַד שאם ביום מן הימים בעתיד תחליט אותה חברה ישראלית להחליף את הדמוקרטיה בשיטת שלטון אחרת, לא נהיה זקוקים להיות חסידי הדמוקרטיה להאירה מחדש.

(הרב יעקב פילבר, קדושה ומלכות – עיונים במשנת רבנו יצחק הכהן קוק זצ"ל, המכון לחקר משנת הראי"ה, ירושלים, תשנ"ז, עמ' קז-קיג)

ניתן לילך צעד נוסף ולפרש את הכתוב: "אשימה עלי מלך ככל הגויים", במשמע של כל שלטון שהוא. לאמור: אם רצונו של העם לסגל לעצמו מערכת שלטונית מוסדית כמקובל בעמים אחרים, רשאי הוא, ורשות זאת מקבלת גושפנקה של מעלה והופכת מצווה. בימים קדמונים שהיתה מלכות משמשת, היתה מצווה למנות מלך. בימים מאוחרים, כשסוברים בני אדם שהדרך היותר ראויה היא שלטון נבחר העם ישירות, כי אז תהיה זו המצווה.

(הרב יהודה שביב, "דמוקרטיה ויהדות", בתוך: ממלכת כוהנים וגוי קדוש – קובץ לזכר דוד כהן, ירושלים, תשמ"ט, עמ' 299)

תפיסת השלטון הדמוקרטי, שאין בה שום גורם כול יכול, מחלקת את הכוח בין הגורמים השונים. אין בה אישיות המזוהה עם השלטון, לא באופן מלא ואפילו באופן חלקי. שיטה זו קרובה יותר מכל השיטות ומכל הדגמים לפתרון נכון, ראוי ורצוי, המאזן בין מלכות אדם למלכות שמים. זאת משום שגם התפיסה הדמוקרטית יכולה לשאת עיניה אל מלכות שמים ולהיות אפילו כפופה לה.

(הרב יואל בן-נון, קטע מראיון, 21.4.1998, "הפרדת רשויות כאידיאל דתי", בתוך: מדינת ישראל: בין יהדות לדמוקרטיה – קובץ ראיונות ומאמרים, עורך ומראיין: י' דוד, ירושלים 2000, עמ' 134)

במשטר דמוקרטי כל אזרח נושא באחריות לגורל המשותף של העם. הוא נדרש לחוות את דעתו מדי תקופה על המדיניות הרצויה ועל ההנהגה המועדפת. היחיד נאלץ להיחלץ מהמעגל הצר של עיסוקיו הפרטיים ולהתמלא בתחושת אחריות כלפי עתידו של העם - עתידו הכלכלי, הביטחוני ואפילו הרוחני. עליו להתרומם מעל מסגרותיו האישיות על מנת לדאוג לצרכי הדור. הוא איננו יכול להשליך את האחריות לעתיד העם על מנהיג בודד, על מנת להיות חופשי להתמכר לטיפוקיו האישיים. זהו אתגר מיוחד במינו שלא התנסו בו בני הדורות שעברו... רבות הן מימרות חז"ל על חובת האחריות כלפי החברה, אך במשטר הדמוקרטי מתחדשת האפשרות לגלות אחריות לא רק כלפי ציבור מסוים בחברה אלא כלפי כל העם, כלפי עתידו וגורלו.

(הרב אלישע אבינר, פרקי מבוא בדמוקרטיה יהודית, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 51)

• טוען ד"ר יצחק גייגר: "ספק אם ישנה כיום שיטת משטר כלשהי שעשויה להשביע את רצונם של חכמים יותר מהדמוקרטיה".

כיצד אפשר להסיק זאת מעמדותיהם של הרבנים בנוגע לדמוקרטיה?